

מחקרי ארץ יהודה

אסופת מאמרים
לזכרו של דוד עמית

קובץ ג

עורכים:

יחיאל זלינגר • אורי ישי

הוצאת ספרים 'עציון'
בית ספר שדה כפר עציון

תשע"ט (2019)



תוכן העניינים

5	בפתח הקובץ
7	הקדמה
9	רועי פורת, דוד עמית, עמוס פרומקין, מיקה אולמן ובוועז לנגפורד מערות ואדי חריטון - נחל תקוע
33	רפאל לואיס ושמעון גיבסון לחשוב מחוץ לקופסה: חלקות קופסה, ספלולים, טרסות וראשית הבוסתנאות בהרי יהודה
47	דניאל עין-מור, בנימין סטורצ'ן, דנית לוי ואנט לנדס-נגר חידושים בתמונה היישובית לאורך הדרך אמאוס- קריית יערים-ירושלים
73	רחל בר נתן ואורית פלג-ברקת פאר מלכים: ארמונות החורף ביריחו והשושלת החשמונאית
93	אשר גרוסברג מקוואות הרודיון
135	עזריאל יחזקאל, בנימין טרופר, בוועז לנגפורד, רועי פורת ועמוס פרומקין מערכת המים הקדומה בעין פעור
153	יוחנן בן יעקב "שאלת הבחורה": שורשיו של אתוס החברה המשותפת והצנועה בקבוצת אברהם ובכפר עציון
181	שוקי שריר תודעת השואה והשפעתה במלחמת הקוממיות: גוש עציון כמקרה בוחן
203	בנימין טרופר דילמות הלכתיות במצור על גוש עציון במלחמת העצמאות
227	יוסי שפנייר בית המרגוע במשואות יצחק בשנים תש"ו-תש"ז (1946-1947): היבטים תרבותיים וחברתיים

239	התהוות יישובי פרוזדור ירושלים לנוכח אתגרי הביטחון: 1948-1951	נדב פרנקל
265	חידושים בשדה הקרסט של אגן עפרה: שדה הקרסט המוכלל הדרומי בלבנט	בועז לנגפורד, עמוס פרומקין, אליהו ולדמן, שמש יערן, ולדמיר בוסלוב ויורי ליסוביץ'
281	האב ארנסט שמיץ: כוהן דת וזואולוג בארץ הקודש	יוסי לשם, חיים גורן וחנה עמית
293	קיננון, תנועה ונדידה של עופות דורסים גדולים בשפלת יהודה	גלעד פרידמן, יוסי לשם, גיל בורר, קריסטל מקליין, אבי בר-מסדה, בעז שחם, ליאור כרם ועדו יצחקי
301		רשימת משתתפים

"שאלת הבחורה": שורשיו של אתוס החברה המשותפת והצנועה בקבוצת אברהם ובכפר עציון

יוחנן בן יעקב



הווי חיים בכפר עציון, תש"ג-תש"ז, 1943-1947, לימוד תורה ומנוחה



המנזר הגרמני - לכאן עלו ראשוני המתיישבים בכפר עציון

ביום ירושלים, כ"ח באייר תשמ"ח, 15 במאי 1988, חנכנו את המיצג האור קולי "אנשי ההר" על חורבות הבונקר, באתר ההנצחה למתיישבים וללוחמים בכפר עציון, במעמד נשיא המדינה, מר חיים הרצוג. בשלבי העבודה על המיצג נדרשנו להקפיד בבחירת תמונות מקבוצת אברהם ומכפר עציון, ולפחות במקרה אחד גם לרטש תמונה שנראתה בלתי צנועה מבחינת הלבוש המקובל בחברה הדתית-לאומית בימינו. רוב חברות כפר עציון הנשואות לא נהגו בשנים ההן לכסות את ראשן. על פי השקפת העולם של מתיישבי כפר עציון ומגיניו-לוחמיו, תש"ג-תש"ח, 1943-1948, הם הקימו וקיימו חברה משותפת וצנועה. חלק ניכר ממושגי ההגשמה ואורחות החיים הדתיים הם הביאו איתם לארץ ישראל מתנועת



תפילת מנחה ראשונה בכפר עציון

הנוער בפולין. במאמר זה אנסה לבחון את "שאלת הבחורה" – כך הגדירה תנועת הנוער הציונית־דתית בפולין את מכלול השאלות הקשורות לחינוך המשותף לבנות ובנים (מתכונת חינוך זו כונתה בפולין 'קואדוקציה', המקור מלטינית). החינוך המשותף היה רכיב חשוב במערכת החינוכית־ערכית לאורה חונכו חברי כפר עציון.² כנסת השומר הדתי ובני עקיבא בפולין (כך כונתה התנועה בפי חבריה) זכתה להתייחסות מחקרית מצומצמת: הפרסום המחקרי היחיד המוקדש כולו לתנועת הנוער הציונית־דתית בפולין

הוא של דב אברון (אברון תשס"א). נקודת המבט של חיבור זה היא סוציולוגית בעיקרה. המחקר מתמקד בהנהגת התנועה. פרקים משמעותיים בחיי תנועת הנוער לא באו לידי ביטוי בחיבור זה, המבוסס על ארבעה מאמרים שפרסם אברון והחל לערוך אותם לספר, אך לא זכה להשלים את המלאכה.³ מעבר לכך עסקו בנושא המאמרים הבאים: יוסף אליחי תשס"א. חיבור זה מוקדש לתנועת המזרחי ותנועת תורה ועבודה בפולין, הדיון בתנועת הנוער מצומצם; אסי קניאל (תשס"ד; תשע"א). במסגרת עבודת מחקר נרחבת על המזרחי בפולין, הקדיש קניאל פרק לתנועת הנוער הציונית־דתית בפולין. עבודה זו, כמו הקודמות לה, תורמת תרומה משמעותית למחקר תנועת הנוער הציונית־דתית בפולין; דינה שטרן (תשנ"ז), פרסמה ספר על בני עקיבא בלודז' ובסביבותיה, שם פעלו במקביל גם קינים של השומר הדתי; שני מאמרים עוסקים בתנועה בימי השואה: פנינה מייזליש (תשנ"ג), ויעל פלד (תשנ"ז). אלה מתמקדים בתקופה שמחוץ לגבולות מאמר זה. בנוסף, פורסמו ספרי זיכרונות אישיים של חברים בכנסת בארכיונים פרטיים וציבוריים, ונותרו שפע ריאיונות ואוצר גדול ויקר של מסמכים. חומר תיעודי רב שאצור בארכיונים



חברים וחברות רוקדים הורה בכפר עציון

ובעשרות ריאיונות עם בוגרי הכנסת, טרם בא לביטוי מחקרי. כל אלה הותירו בקעה רחבה להתגדר בה, שדה מחקרי רחב המאפשר חשיפת קורותיה של תנועת הנוער הציונית-דתית בפולין. בכל אלה עשיתי שימוש במחקר הנ"ל ובמאמר זה. בכמה נקודות משמעותיות העלה המחקר שלי מסקנות ותובנות שונות מאלה של החוקרים שהובאו לעיל.

"שאלת הבחורה" בתנועת הנוער הציונית-דתית בפולין תוצג במאמר זה בפרספקטיבה של הימים שהיא פעלה בהם, על רקע הלכי הרוח ששררו בקרב הצעירים, חברי התנועה ומנהיגיה. בשלהי המאה ה-20 ובראשית המאה ה-21 רווחו בציבור הדתי-לאומי מושגים שנתחדשו בימינו בתחום שבינו לבינה. עלינו לבחון את השקפתם ואת פועלם של חברי הכנסת והנהגתה לאור העולם הרוחני-ערכי שרווח בפולין בשנות ה-30 של המאה הקודמת. בימינו, וכך גם בימיהם, ניצבת "שאלת הבחורה" בתוך מכלול תרבותי-חינוכי-ערכי רחב. בעשרות השנים האחרונות חלו התפתחויות תרבותיות דרמטיות גם בתחום זה. במאמר אבחן את תהליך צירוף הבנות לתנועה, את ההתנגדויות החריפות לצירופן, את השתלבותן של הבנות בפעילות התנועתית ובהנהגת התנועה, את התפיסה הלכתית שליוותה תהליכים אלו ואת שאלת החינוך המיני שהתעוררה על רקע הפעילות החינוכית-ערכית המשותפת שקיימה כנסת השומר הדתי ובני עקיבא בפולין.

"שאלת הבחורה" לא הייתה ייחודית לתנועת הנוער הציונית-דתית. השאלה העסיקה את תנועות הנוער הכלליות ואף היהודיות והציוניות. מעמדן של הנשים והנערות בחברה נתון בתהליכי שינוי עמוק, והוא חלק מהמודרנה שחתרה ועדיין חותרת בין השאר גם לשוויון בין המינים בכל מישורי החיים. מעמדן של הנערות בחברה הושפע גם מהתופעה החדשה יחסית – הנעורים, שלב מעבר בין הילדות לבגרות. ימי הנעורים היוו חידוש תרבותי-חברתי, והם אופיינו בפער ניכר בין הבגרות הגופנית של הצעירים לבין יחסה של החברה אליהם. חוקרים רבים התייחסו לנושא זה, שניצב בבסיסן של תנועות הנוער, שהן חידוש של סוף המאה ה-19 וראשית המאה ה-20. בחברה המסורתית והדתית נתקלו תהליכים אלו בהתנגדויות ובהסתייגויות חמורות, בשל העובדה שהם נתפסו כפריצת גדרות וכשבירת המסגרות. המפגש בין נערים לנערות והפעילות המשותפת שלהם, שלא במסגרת נישואין והקמת משפחה, כמקובל בעבר, נתפסו כאיום על המסורת החברתית והדתית. להלן אבחן את המשמעות העיונית והמעשית של תהליכים אלה, מנקודת מבט של תנועת הנוער הציונית-דתית בפולין; כיצד התמודדה עם האתגר החדש וכיצד שילבה בין אימוץ רכיבים מהמודרנה לבין נאמנות לעולם המסורתי-הדתי.

רקע כללי: כנסת השומר הדתי ובני עקיבא בפולין

כנסת השומר הדתי ובני עקיבא בפולין כמעט שאינה מוכרת, לפיכך אפתח ברקע כללי. בשנות ה-20 של המאה ה-20 קמו בפולין התארגנויות מקומיות של נוער דתי כמענה לצורך נפשי של צעירים דתיים, שחיו בעולם מתפורר שהתאפיין באנומיה – הנורמות החברתיות התרופפו ואף התפוררו, והסולידריות החברתית התפוגגה. תנועות הנוער היו "איים אנטי-אנומיים בתוך החברה האנומית" (לם 1991: 66). נוכח התגובה המסויגת מהמודרנה בחברה הדתית, התארגנויות נוער דתי אלו קמו באיחור של עשר-עשרים שנה ביחס להתארגנויות של נוער כללי ונוער יהודי. בתרפ"ח (1928) התארגנה בקרקוב הנהגה



סמל השומר הדתי



חניכים וחניכות השומר הדתי בעיירה טיקטין

ראשית. כחלוף כמה שנים עברה ההנהגה הראשית לוורשה. רכיב מרכזי במניעים להקמתה של תנועת נוער ציונית-דתית בפולין היה המאבק בחילון, בהתבוללות ובעם-ארצות שרווחו בקרב הנוער. התנועה קלטה בנים ובנות בני נוער לומד ובני נוער עובד, והעניקה לחבריה חינוך ציוני-דתי. היא קיימה מגוון פעילויות, כמקובל בתנועות הנוער הציוניות-החלוציות בפולין: פעילות חינוכית ולימודית אינטנסיבית; מושבות קיץ וחורף; ירח הכנסת; טיולים והפלגות; ועידות, מועצות, סמינרים וכינוסים תנועתיים; פעילות צופית — תלבושת תנועתית, סמלים וטקסים; היא ייסדה קיבוצי הכשרה לקראת עלייה ועוד. היעד המרכזי שהציבה התנועה לבוגריה ממחצית שנות ה-30 היה הגשמה בקיבוץ דתי בארץ ישראל. בהתאם ליעד זה נקבע הכיוון החינוכי. שפע פרסומים תנועתיים ראו אור, רובם בעברית — השפה הרשמית והמדוברת בכנסת השומר הדתי ובני עקיבא. הנהגת התנועה השכילה לשלב אורח חיים דתי עם היענות למודרנה, ולחנך את חבריה על שילוב מורכב זה. כנסת השומר הדתי מנתה בשיאה, תרצ"ז (1937), כ-15,000 אחים ואחיות (= חניכים וחניכות) בכ-260 קינים (סניפים).



משתתפי סמינר מדיכתי השומר הדתי בעיירה רמברטוב, ליד ורשה, חורף תרצ"ד

במרחב פולין הקונגרסאית ובגליציה המערבית פעלה תנועת הנוער הציונית-דתית תחת השם השומר הדתי. לצדה ובזיקה הדוקה אליה פעלה בגליציה המזרחית תנועת נוער דתית בשם בני עקיבא.⁴ למרות מאמצים רבים לאיחוד המסגרות, שהיו קרובות מאוד במטרות, בערכים ובדרכי הפעילות, הדבר לא צלח (גם התנועה הציונית פעלה בפולין על פי חלוקה מרחבית משולשת זו). בשנת תרצ"ב (1932) פעלה הנהגה עליונה לשומר הדתי ולבני עקיבא

בגליציה המערבית והמזרחית. בשנת תרצ"ג (1933) פעלה הנהגה עליונה לשומר הדתי בפולין הקונגרסאית ובגליציה המערבית. הנהגות השומר הדתי בשני מרחבים אלו התמזגו בתרצ"ה (1934). בלודז' ובסביבתה התארגנו קינים תנועתיים שפרשו מכנסת השומר הדתי על רקע חברתי, וגם הם אימצו את השם בני עקיבא. זאת, בהשפעת תנועת בני עקיבא שקמה בארץ ישראל, תרצ"ט (1929). הכנסת פעלה בפולין עד שנת תש"י (1950).⁵ תנועת נוער היא ביטוי למרד נעורים. חוקרי תנועות הנוער החלוצית דנו בהרחבה ביסוד המרדנות-מהפכנות שהיה טבוע בבסיס קיומן (לם 1991: 12, 23–30; כהנא תשס"ז: 182; Kahane & Rappoport: 1997; רונן והדר תשנ"ה). לאה ספיר (לימים, וינר, תירוש) מביאליסטוק — בוגרת השומר הדתי ושליחה תנועתית מהארץ לפולין — קבעה: "בעטנו, מרדנו במציאות המסוכנת הזאת ואל נפחד מהמלה מרד, בלי שום ספק שאנו זקוקים לו, בהיותו מעין יסוד מוצק לבנין עתידנו, מרדנות דתית" (ל' ספיר, תכלית, אהלנו, טבת תרצ"ה, עמ' 8–9).

שלום טרלר (קרניאל), מראשי השומר הדתי בקרקוב שבגליציה המערבית ולימים ראש כנסת השומר הדתי בפולין כולה — עלה ארצה והצטרף לקבוצת אברהם, וביחד עם חבריה עלה להתיישבות בכפר עציון. בארץ השתלב בהנהגת בני עקיבא ובהנהגת הקיבוץ הדתי, וכך סיכם את דרכה של כנסת השומר הדתי:

הכנסת השומרית לקחה עליה את התפקיד לחולל מהפכה יסודית בנוער הדתי, למרוד בגולה שאין לה סיכויים בעתיד.

ועוד כתב:

אחד הקווים האופייניים המטביעים את חותמם על תנועת נוער הוא המרד במציאות הנתעבת הקיימת והשאיפה לתְבָרָה מתוקנת ומשוכללת. תנועת נוער אינה יכולה להשלים עם המציאות. במקרה שהיא תעשה דבר זה היא נדונה לכליה (ש' טרלר, לחשבון עולמנו, אהלנו, אדר תרצ"ט, עמ' 5–7; ש' קרניאל (טרלר), כנסת השומר הדתי בפולין, במישור, 6.4.1944, עמ' לז–לח).



הרב יצחק ניסנבוים, נשיא מזרחי בפולין בשלהי שנות ה־30 ובראשית המלחמה

דב קנוהל — ממייסדי בני עקיבא בגליציה מזרחית וחבר הנהגתה, עלה ארצה והצטרף לקבוצת אברהם, וכך קבע: "תפקידנו להכניס בחנוכנו את יסוד המרדנות ואי השלמה עם המצב הקיים היום ביהדות הדתית וגם בתנועת תורה-ועבודה" (ד' קנוהל, שאלת הבוגרים וארגון ההכשרה, דו"ח הכנסייה השלישית, השומר הדתי, ורשה, תרצ"ז, עמ' 30–33). חברי תנועות הנוער מרדו בבית ההורים, באורחות החיים של הקְבָרָה היהודית הגלותית וברכיבים מסוימים מהמסורת הדתית, שנראו להם טעוני שינוי והתחדשות. מרדנות זו נתפסה בעיניהם כערך דתי, כשמירה



שלום טרלר (קרניאל), עם חניכותיו, חברות קבוצת גאולה, במחנה מושבה

על אורח החיים הדתי, כפי שהתחייב מהמציאות שהיו שרויים בה. תנועת נוער דתית נתונה בסבך פרדוקס: העולם הדתי הוא שמרן וצייתן, ואילו בתשתיתה של תנועת הנוער מונח, כאמור, יסוד המרדנות – מהפכנות. תנועת השומר הדתי חתרה לשלב שמרנות ומרדנות ולסלול לחבריה נתיב רעיוני ומעשי בסבך זה. מיזוג המסורת והמודרנה יצר אתגרים מורכבים, ו"שאלת הבחורה" היא, כנראה, החריפה מכולם.

היחס לנשים בחוגי המזרחי

החֶבֶד האורתודוקסית נותרה נאמנה למודל המסורתי, שגזר הפרדה בין המינים עד לנישואין ומאמץ לגונן על הנערות מפני הסביבה. גיל הנעורים וחויית הנעורים המהווים שלב ביניים בין הילדות לבגרות נתפסו כמאיימים וכמסוכנים במיוחד עבור נערות. מחלוקת על מעמד האישה מלווה את הציונות הדתית מייסודה ועד היום. שורשיה נעוצים במתח שבין ההלכה השמרנית לבין המודרנה ושילובה בעולם התורה. מול כוחות שמרניים שנרתעו והסתייגו מחידוש שנתפס בעיניהם כפריצת גדר וכ"מדרון חלקלק", התייצבו כוחות שגילו פתיחות ונכונות להטמיע יסודות מודרניים באורח החיים הדתי. אחד מפורצי הדרך בתחום זה היה הרב יצחק ניסנבוים (1868–1943), לימים נשיא המזרחי בפולין, שהשפיע רבות על השומר הדתי. לדעתו: "יותר גדול מחינוך הבנים הוא חנוך הבנות שלנו... ללמד את הבנות את תורתנו ושפתנו ולחנכן [להיות] יהודיות טובות היודעות את היהדות וערכה... הלא יש צורך גדול עוד יותר מהבנים" (ניסנבוים תרפ"ט). בשנת תרע"ט (1919) התייצב חזיתית נגד הרב הראשי לירושלים, הראי"ה (הרב אברהם יצחק הכהן) קוק, ותמך בהענקת זכות בחירה לנשים יחד עם הגברים (הרב י' ניסנבוים, על דבר זכויות הנשים, המזרחי 19–21, 14.5.1919, עמ' 29–30). בציבור הציוני-דתי נשמעה גם גישה הפוכה. לדוגמה, באסיפת היסוד של הפועל המזרחי (הזרוע של צעירי המזרחי / תנועת תורה ועבודה בארץ ישראל), יפו תרפ"א (1921), נאסרה נוכחות נשים כי: "אסור שבחורה תימצא בינינו" (מ' גשורי, רחל בקרמן זכרונה לברכה, נתיבה, ירושלים, תרצ"ז, גליון ז-ח, עמ' 3). המזרחי בפולין הזניחה את חינוך הבנות. חוק חינוך חובה במדינות מזרח אירופה והיעדר מסגרת חינוך יהודי הולמת אילצו הורים דתיים לשלוח את בנותיהם לבתי ספר פולניים. הן דיברו פולנית ורכשו השכלה כללית רחבה.

אציין שני ביטויים המשקפים את הפולמוס בעניין מעמד הנשים בחוגי המזרחי: הרבנית אסתר רובינשטיין (1883–1924), רעיית הרב הראשי לוילנה, יצחק רובינשטיין. משכילה בעלת ידע תורני רב, פעילת ציבור ציונית-דתית. ב־1920 הקימה בית ספר לבנות בוילנה. כך כתבה רובינשטיין:

תמיד צריכה האישה לעמוד במדרגה אחת שווה עם האיש בן גילה, כי בכל העיתים ותקופות החיים העוברות עליהם מחויבים הם להיות שווים שניהם בכל, בחינוכם, בלימודם ובהתפתחותם, במצבם הרוחני, המוסרי והחברתי, וכן תמיד בכל ההתקדמות האנושית צריכה האישה ללכת רגל ישרה עם האיש בן דורה, כי דרך חיים אחת היא שווה, כוללת ומשותפת לשניהם תמיד (א' רובינשטיין, העבריייה, חינוכה וזכויותיה, המזרחי 44, 22.10.1919, עמ' 6).

הרבנית שרה הרצוג (1896–1979), רעיית הרב הראשי לארץ ישראל, הרב יצחק איזיק הלוי הרצוג, כתבה: "חלילה לחשוב שתפקידה מצטמצם כעקרת הבית" (מיזליש תש"מ). דברים אלו של שתי נשים רבניות, ציוניות־דתיות, מעידים על התפיסות שהיו רווחות בקִבְרָה הציונית־דתית ביחסה לנשים (על מעמד הנשים בחוגי המזרחי ראו: רוזנברג־פרידמן תשס"ב).

חוגים ציוניים־דתיים שמרניים הקימו בפולין, במסגרת צעירי המזרחי,⁶ ארגון תְּבָרוֹת דתיות, ברוריה, שהיה בעל מאפיינים דומים לתנועת נוער. החלוץ המזרחי הקים קיבוצי הכשרה מיוחדים לתְּבָרוֹת ברוריה, לצד קיבוצים שהוכשרו בהם יחד בחורים ובחורות. הנהגת השומר הדתי סברה שאין בהפרדה זו צורך; הבחורה תפסה את מקומה בתנועת תורה-ועבודה והשתתפה בכל הפעולות. ראשי השומר הדתי מוורשה ומקרקוב מחו על קריאה של תנועת תורה-ועבודה לכינוס משותף של הנהגות השומר הדתי, בני עקיבא וברוריה: "לשמחה מה זו עושה, מה עניין ברוריה לשומר הדתי? ברוריה היא רק ארגון תְּבָרוֹת המשתייכות לצעירי המזרחי ואין לה (לכל הפחות בפולין) שום... קשר עם כנסת



קבוצת חניכות השומר הדתי, שלשלת, והמדריך

השומר הדתי ובני עקיבא". תנועת תורה-ועבודה הודתה מיד שגתה (ערוואכונג תרצ"ח: ד, 10).⁷ הסתייגות זו של ראשי הכנסת לא נבעה רק מחשש לתחרות על נפש הבנות, אלא בעיקר מהמסר העולה מהקמת ברוריה — הפרדה מגדרית במסגרת תנועת תורה-ועבודה. הפרדה בין המינים הייתה קיימת בתנועות הנוער הכלליות (לא יהודיות). תנועת הצופים בבריטניה נועדה במקורה לבנים. ספרו של באדן פאול, מייסד הצופיות, בו פרש את תורת הצופיות (Scouting for Boys (Baden-Powell 1908). מכון לבנים בלבד, בשלב מאוחר יותר קמה גם תנועת צופות, והפעילות התנהלה במסגרות נפרדות. לאחר מיזוג שתי תנועות הצופים, היו תפקידי הבנות בתנועה נחותים מאלה של הבנים. הוונדרפוגל הגרמנית נועדה אף היא לבנים בלבד ושררה בה רוח אנטי-פמיניסטית. תנועות הנוער הפולניות היו ברובן חד מיניות. הפרדה מגדרית בשכבות הצעירות התקיימה ברוב תנועות הנוער היהודיות בפולין (לם תשנ"ח: 105, 128; בסוק 2011: 773; בסוק תשע"ה: 211; זילברטל תרצ"ט: 229; זיידן תש"ס: 94-95). שתי התארגנויות, צעירי ציון והשומר, שהתמזגו יחד וייסדו את השומר הצעיר, קיימו מסגרות נפרדות מגדרית: צעירי ציון — סניפים נפרדים, השומר — קבוצות נפרדות. בשתייהן התקיים מפגש בין המינים בפעילות התנועתית (גלבר 1958: 687; מינץ תשנ"ג: צ"ד; מינץ תשנ"ה: 91-93, 139 ועוד; מרגלית, תשל"א: 44). ההכרעה החלוצית של השומר הצעיר להיערך בגולה להקמת מושבות שומריות בארץ ישראל, שמטבע הדברים תכלולנה גברים ונשים יחדיו, הביאה אותם לאמץ את שוויון המינים ואת החינוך המשותף (הקואדוקציוני). הקבוצות החינוכיות האינטימיות בקיני השומר הצעיר היו נפרדות מגדרית. חוגי לימוד עברית, טיולים ומחנות, כינוסים תנועתיים ועוד היו משותפים לבנים ולבנות (לם תשנ"ח: 127-128).⁸

בקני השומר הצעיר, כדוגמת ורשה ובז'אני ועוד רבים, פעלו קבוצות נפרדות מגדרית (שקלאי תשל"ח: 55; גרץ 1997: 132-133, מובא על ידי לם תשנ"ח: 151; ראה צילומים של קבוצות חד מיניות בשומר הצעיר, שמיר תשנ"א: 38; 92). מאיר יערי, "האדמו"ר של השומר הצעיר", הסתייג מרחצה משותפת בנהר של בחורים ובחורות בקיבוץ השומר הצעיר



חניכות וחניכים, השומר הדתי, בטיול

(נאור תשע"ד: 240). גם בגורדוניה פעלו קבוצות חד מיניות וגודים משותפים. ראו צילומי קבוצות, גורדוניה בפולין (מרגלית תש"מ: 74, 83, 103, 141; זיידן תש"ס: 66). רק הנוער הקומוניסטי בפולין פעל בקבוצות משותפות (קניאל תשס"ד: 217). הסניף הראשון של ארגון בני עקיבא בארץ ישראל, ירושלים, תרפ"ט (1929), קם על טהרת הבנים, ורק בשלב מאוחר יותר צורפו בנות (אליעש תשמ"ג: 68).

“השומרים והשומרות מתחנכים יחד”

בראשית ימיה של תנועת השומר הדתי בפולין קמו קינים לבנים בלבד. דרישה לצירוף בנות עלתה כבר בתרפ"ט (1929). אחיה של נערה צעירה בוורשה, מלכה, הצטרף לשומר הדתי, והיא נאלצה להצטרף לתנועת שומרים אחרת שיש בה הרבה מחללי שבת — סביר שכוונתה לשומר הצעיר — משום שקן השומר הדתי בוורשה עדיין לא קלט בנות. הנהגת השומר הדתי הגיבה לפנייה של מלכה מעל דפי העיתון וציינה כי בחלק מהקינים קמו קבוצות של שומרות, ובקרוב תיפתחנה כאלה גם בקן ורשה. הייתה זו תגובה סתמית, שלא חשפה בעייתיות בצירוף בנות לקן (השומר הדתי ווינקעל, יודישע לעבען, ד' באייר תרפ"ט, גליון 23 (50), עמ' 15). לעומת זאת, האח ישעיהו גולדברג־הרפזי, ממיסדי קן השומר הדתי בביאליסטוק, כתב בחורף תרצ"א “תוכנית לארגון הנוער”. לפי התוכנית, תנועת הנוער הדתית תכלול בחורים בלבד (וינר וינוביץ תרצ"ב: 30). אין בדברי האח ישעיהו התנגדות לצירוף בחורות, אלא המשך המציאות הסובבת אותו, והוא לא הציע לחולל שינוי בתחום זה.

קן השומר הדתי בזוויירצה, ליד קרקוב, פעל בתחילה על טהרת הבנים. בחורף תרצ"ב הוחלט לצרף אליו בנות. יצחק רוזנברג, פעיל מרכזי בקן, הסתייג בטענה שהבנות תגרומנה החלשה בפעילות. כחלוף שנה הודה יצחק ביושר לב כי שגה: “השומרות הביאו לתחייה בעבודתנו... אני שהייתי מתנגדם השרוף הפכתי להיות מגנם. כמעט כל עבודתי הארגונית הוקדשה להן”. הוא התמנה לראש קבוצה (מדריך) של שמונה בנות, אליהן נקשר בלב ובנפש. הן הפכו לנקודת האור היחידה בחייו והשיבו לו הערכה וחיבה (רוזנברג 1934).



חניכים וחניכות השומר הדתי בקן בזוויירצה, יצחק רוזנברג הגבוה מכולם

קינים רבים של כנסת השומר הדתי קמו על טהרת הבנים, כך קרקוב, ביילסקו ביאלה, טרנוב ועוד. מראשית שנות ה-30 צורפו הבנות לקיני השומר הדתי ובני עקיבא בפולין. באמצע שנות ה-30 קבע שלום טרללר עיקרון תנועתי: "השומרים והשומרות מתחנכים יחד, בקן אחד ובאולם אחד" (ש' טרללר, פרשה בחינוכנו – לבירור שאלת החינוך המיני, אהלנו, חשוון תרצ"ו, עמ' 10-11; רז תשכ"ז; ברמן תשע"ג: 235-238).

בסמינר ההדרכה של השומר הדתי ברמברטוב בינואר 1934, השתתפו עשרים ושניים אחים ושמונה אחיות. הם פעלו במשותף ואף קיימו ביער משחק מלחמה בו נטלו חלק הבנות והבנים. מדריך קבוצת שומרות השיב למשאל שערך 'אהלנו' (עלון השומר הדתי ובני עקיבא בפולין) באשר לקשיים בעבודה החינוכית. הוא לא הציג קושי בהדרכת קבוצת בנות ולא ביקורת על כך. הפרסומים התנועתיים התייחסו לאח ולאחות כשוים (פ' גכטמן [קהתי], יום בסמינריון, אהלנו, אדר תרצ"ד, עמ' 15, 22-24; קפלן תשמ"ט: 185-187; מ"י טבת, למנהל – משאל מנהלים, אהלנו, טבת תרצ"ה, עמ' 13-14).

החינוך המשותף לבנות ובנים (קואדוקציוני) עורר התנגדות מצד חוגים אורתודוקסיים ומאנשי המזרחי. בגליציה הייתה כרויה "תהום עמוקה בין הרחוב והצבור הדתי ובין הקן. השתייכות ל'שומר הדתי' היא איפוא דבר של גבורה. בחורים ובחורות באולם אחד – טרף, פסול" (קרונה תרצ"ח: 37-39). משה קרונה – ראש כנסת השומר הדתי בפולין, 1935-1938 – הצביע על מאפיינים אזוריים: "בפולין הקונגרסאית ובליטא לא הייתה תופעה זו [חינוך משותף לבנים ובנות] בגדר בעיה... כל השאלות בקשר לסדרי החינוך נתעוררו רק לאחר האיחוד עם התנועה במערב גליציה... הווי החיים הדתיים בעיירות שבמערב גליציה היה אחר לגמרי [בעיניי איש ורשה] – יותר חרדי ושמרני, יותר מדקדק ומקפיד, ומשום כך נשמעו משם דברי ביקורת" (קרונה תשמ"ז: 30). קרונה לא דייק בעניין זה, שכן גם בפולין הקונגרסאית עלו הסתייגויות מהחינוך המשותף בשומר הדתי, אך ההתנגדות בגליציה הייתה חריפה יותר. כדרכו, הוא תלה את הקולר בשומר הדתי בגליציה המערבית. בערים ובעיירות בגליציה הייתה דומיננטיות של חסידים, והם מתחו ביקורת רבה על הפעילות המשותפת לבנים ולבנות. להמחשה, בכניסה מהרחוב לקן השומר הדתי באושווינצ'ים (גליציה המערבית) היו שני גרמי מדרגות ושתי כניסות נפרדות, לבנים ולבנות, שהובילו לאולם אחד. הפעילות באולם הייתה משותפת, אך כלפי הרחוב הוצג מצג של פעילות נפרדת (מ' קרונה, משדה הראיה, אהלנו, כסלו תרצ"ו, עמ' 10-12; קרונה תשמ"ז: 91-92). בתרצ"ג היו הבנות כ-33% מחניכי השומר הדתי בפולין הקונגרסאית, וכ-43% מהם בגליציה המערבית. בראשית תרצ"ד (ספטמבר 1933), 55% מחניכי השומר הדתי בגליליים זגלמביה, טרנוב וקילץ היו אחים, ו-45% מהם אחיות. בפולין הקונגרסאית ובנפות הספר היו באותה עת 1,648 אחים, שהם כ-56%, ו-1,280 אחיות שהן כ-44% (כנסתנו, תרצ"ג, עמ' 33; דין וחשבון מפעולות הועד הפועל להסתדרות 'מזרחי' בפולניה, תרפ"ח-תרצ"ד, 1934, ורשה, עמ' 36). ההנהגה הטילה על הקינים לארגן קבוצות של שומרות ועודדה הצטרפות שומרות לכנסת, כך הוחלט בוועידת המנהלים, קרקוב, כ"ו בכסלו תרצ"ב. קיימות עדויות רבות לצירוף בנות לקיני השומר הדתי. לדוגמה, בטרנובז' צורפו הבנות לקן בחורף תרצ"ד, שנה אחרי הקמתו, בלחץ הורים שהסתייגו מהצטרפות בנותיהם לתנועת נוער מסורתית אך לא דתית – עקיבא (שלר תשל"ג: 166-169). שליח שסייר בקיני השומר הדתי כתב ביומנו: "עוד רז אחד ישנו בשומר הדתי שהרגשתי את זה בכל מקום, שתמיד מספר



הרב דוד אביגדור, רב העיירה אנדריכוב, פעיל בהנהגת השומר הדתי, השתתף בסמינרים ובמושבות

הילדות יותר גדול מהילדים" (נ' עמינח, יומן מסע בפולין, ב' שבט תרצ"ג, ארכיונים אישיים, PA11, אצ"ד). אפשר שהבנות גילו עניין רב יותר מהבנים בשיחות שנתן השליח. כך או כך, אלו נתונים מרשימים נוכח העובדה ששנים ספורות קודם לכן קמו קיני השומר הדתי על טהרת בנים, ורק מאוחר יותר צורפו בנות.

בביילסקו ביאלה צורפו בנות לקן ב-1935 (ריאיון עם ה' נטוביץ (גרינשפן), מראיין יוחנן בן יעקב, 2000); קן טרנוב קם על טהרת הבנים, שנתיים אחר כך הוקם בעיר קן נפרד לבנות, ותוך זמן קצר אוחדו הקינים (ריאיון עם י' שטיגליץ, מראיין יוחנן בן יעקב, 2000; ריאיון עם ש' גלאנץ, מראיין יוחנן בן יעקב, 2009). בחלק מקיני השומר הדתי התקיימה פעילות משותפת בצנעה (זיידן תש"ס: 106, 133). לצד רוב קיני השומר הדתי בהם התנהלה פעילות משותפת לבנים ובנות, פעלו גם קומץ קינים נפרדים (ריאיון שערך י' בן אבנר עם י' בסטר, 11.6.1973, עמ' 1, ריאיונות, 7, אצ"ד). תמונה דומה הייתה בראשית ימי השומר הצעיר — קינים משותפים לבנים ובנות פעלו לצד קינים נפרדים (הורוביץ תש"ל: 50).

"האחות כדקורציה": מקומה של האחות בכנסת השומר הדתי

להלכה הכריזה תנועת השומר הדתי שאין הבדל בין שומר לשומרת. למעשה, הכרזה זו לא הוגשמה במלואה. האחיות תפסו מקום שולי בהנהגת התנועה, הגלילים והקינים, ושיעורן במוסדות התנועה היה נמוך. את הקולר לכך תלו בעיקר בהשפעת הגולה שהטביעה חותם עמוק על הַקְבָּרָה היהודית. עם זאת בכמה קינים היו האחיות שותפות פעילות להנהגה, וקינים בודדים נוהלו על ידי אחיות. רבים סברו שפער עמוק עד תהום רובץ בין הבנים לבנות, והוא פרי דורות רבים:

הבחור הנו יותר פעיל, בעל מרץ מטבעו... הבחורה הינה מטבעה יותר שקטה, נוטה לוותר... אם יש ברצוננו לחנך בתנועתנו טפוס חדש של בחורה פעילה ולוקחת חבל פעיל... עצמאית... חברותית, חלוצה ומגשימה... יש להתחיל בַּקוּון זה את העבודה אצל הבחורות בעודן בשנותיהן הצעירות... להשגיח על השתלמותן... לדחוף אותן לקריאה (אריה, לשאלת האחיות, אהלנו, סיוון תרצ"ה, עמ' 10).

הכותב אינו מניח שהפער נעוץ במהות הנשית, כמו שסברו בעבר, אלא הינו פרי חינוך ותרבות חברתית, אותם ראוי לשנות כדי להביא את הבנות לרמה הראויה. חבר בקיבוץ השומר הדתי ראשית כתב: "את חייבת להשליך את מסורת החינוך שלך ולהפוך מ'בחורה' ל'קְבָרָה'. אחותי היקרה היית לזוועה, לסמל הַחֲנוּךְ המנוון [המנוון], היי נא עתה לדוגמה,

לסמל בשביל החנוך המתוקן" (סימוני תרצ"ח: 121-123).¹⁰ שלום טרלר היה מודע ליחס זה והטיל את האשמה בפסיביות של הבחורה על הבחורים ועל המורשת שנוצרה בימי הגלות. הוא דרש לא לזלזל ביכולותיה, בחשיבותה בַּחֲבֵרָה ובדרכי השפעתה בה. כך נהג אישית בהיותו מדריך קבוצת בנות וראש הקן בקרקוב ובהמשך בהיותו ראש כנסת השומר הדתי בפולין, תרצ"ח-תרצ"ט (פרטי-כל התיעצות קבוצי העליה, השומר הדתי, אייר תרצ"ח, עמ' 25-26). בתוכנית עבודה לשכבה א שכתב שלום טרלר, הוא המליץ לקיים בקבוצות הצעירות לימודי תפירה — כפתורים וטלאים, וכן לצאת עם חברי הקבוצה לעבוד בגינה. הוא לא ציין אבחנה מגדרית בתחומים אלה בין קבוצות בנים לקבוצות בנות (ש' טרלר, הד השומר הדתי, טבת תרצ"ג, החלק הפולני, Opracowany przez Szaloma; Trellera, Plan Pracy; קניאל תשס"ד: 219).

מאיר אורליאן (אור), שליח תנועתי בפולין, תרצ"ו-תרצ"ז, התרשם שהבחורות בהכשרה של החלוץ המזרחי: "רחוקות לגמרי מהחיים הדתיים... ידיעותיהן ביהדות כ"כ [כל כך] קלושות שהיהדות אינה תופסת מקום חשוב בלבן" (מ' אורליאן (אור), יומן שליחות בפולין, 9.6.1936, תיקי מאיר אור, ארכיון טירת צבי).

השליחה חדוה פוטשמן — ילידת גליציה המזרחית, שם התחנכה בקן בני עקיבא, עלתה ארצה והצטרפה לקבוצת אברהם. היא ציינה את המהפכה הנפשית שעברו חברי התנועה ואת המרד שחוללו. אלה נועדו גם לפתרון שאלת הבחורה, לשוויון זכויות ולשיתוף מלא בכל שטחי החיים. מהפכה זו לא הושלמה. בין הסיבות לכך מנתה פוטשמן את מסורת הדורות, את חולשת החינוך בתנועת הנוער הדתית ואת "הדתיות הפגומה של החֲבֵרוֹת. על פי רוב אין לַחֲבֵרָה הכרה דתית... ארון הספרים היה במשך דורות סגור לפני בחורות". אמנם "החֲבֵרָה מעמיקה לחשוב ועליה להביע את דעתה ועמדתה", אבל מגבלות השפה והתרבות מונעות אותה מכך (ח' פוטשמן, בעיות ההכשרה והקיבוץ, ד"ח המועצה הראשית, טבת תרצ"ט; החֲבֵרָה ועמדתה בקיבוץ, אהלנו, אדר תרצ"ט, עמ' 11-12). לא הכול היו שותפים לרשמים קשים אלו. להלן אציין בנות שלמדו ולימדו תורה, שארון הספרים היהודי נפתח בפניהן והן גילו בו עניין וידע.

הסתנייגות ראשונית של חברים בכנסת השומר הדתי מצירוף בנות לקן, כדוגמת הסתייגותו הנ"ל של יצחק רוזנברג, נבעה מהערכה נמוכה של רמתן הרוחנית-תרבותית ומדלות ידיעותיהן בתחומי היהדות, הציונות והשפה העברית. הדימוי השלילי של הבנות הביא להכרה שלא ניתן לסמוך על נאמנותן. חוסר האמון היה גורם משמעותי במצבן הנחות. אלה גרמו לתפקודן החלקי של הבנות בקן, דבר שהוביל לזילות במעמדן, לזלזול בהן ולדחיקתן ממוקדי הניהול וההדרכה. "בקינים התחילו לזלזל בשומרות, לא השתדלו להפעיל אותן... דבר זה העליב... את השומרות שלנו באשר הן מוֹצְאוֹת עצמן ל"מיותרות"... כדקורציה בתנועה" (בסטר י', השומרת בתנועתנו, כנסתנו ב, תרצ"ג, עמ' 21, 26). תמונה זו משקפת את המציאות בקינים רבים, אך היא לוקה בהכללה; השליח נחמיה עמינח ביקר בקן בביאליסטוק, השתתף בחוג לימוד תנ"ך של השומרות הדתיות, שוחח איתן והתרשם מהן. בקן זה דיברו האחיות והאחים עברית נפלאה. האחיות התמנו שם למדריכות ואף שולבו בהנהגת הקן. האחיות אהובה ציצוביץ מקן ביאליסטוק יצאה להכשרה בקיבוץ השומרי ראשית ולימדה בקיבוץ שיעור קבוע בתנ"ך. בסמינר המדריכים ברמברטוב הצטרפו שתי בנות לחוג לימוד גמרא שנועד לבנים. הן הצטיינו בין לומדי הגמרא (להלן). במשך

הפועלות בברודנה היו חברות בוגרות השומר הדתי שהשתתפו בסמינר הנ"ל ברמברטוב. כל ערב למדו הבנות פרקי אבות. התקיימו תפילות שבת משותפות לכולן ולימודי קודש בהנחיית בנות הקבוצה. בט' באב צמו כל הבנות, למדו אגדות החורבן והתפללו מנחה יחד עם אורחים מוורשה. גם שם כל החברות שלטו בעברית (נ' עמינח, יומן מסע בפולין, תרצ"ג, ארכיונים אישיים, PA11, אצ"ד; ברודנה, יומן הקיבוץ, תרצ"ד, התיישבות-004, 61, אצ"ד).



קבוצות נפרדות של בנים ובנות בקיני השומר הדתי

כנסת השומר הדתי בפולין פעלה להעצים את הבנות, להרחיב, להעשיר ולהעמיק את ידיעותיהן ביהדות, בציונות ובעברית. העצמת הבנות התנהלה בשנים בהן התנועה הציונית בפולין לא היוותה קרקע פורייה לצמיחתן ולפריחתן של נשים. תנועת הנשים הציוניות התאפיינה אז באובדן דרך, רוח שפלה ורפיון (נ' ביסטריצקי, על מעמד הציונות בתפוצות, רשמי סיור בגולה, KKL5-7577, אצ"מ). גם בקיני השומר הצעיר התעוררה בעיה של בנות שאינן דוברות עברית וגם לא יידיש. בשומר הדתי הוצע לעבוד תוכנית עבודה תרבותית-חינוכית לשומרות, להפיק חוברות פעילות ייעודיות, לקיים ועידות וכינוסים של השומרות, לארגן מושבות למדריכות ולייסד עבורן קורסים ללמוד עברית, תנ"ך ותולדות ישראל, וכן גם להפיק עלון בפולנית, התורן, Hatoren, שהחל להופיע בסיוון-תמוז תרצ"ה (אברון תשס"א: 83).¹¹ הוא נועד לאחיות שאינן דוברות עברית. התנועה חתרה לאפשר להן לבוא לידי ביטוי תנועתי מלא ומשמעותי ולבטא את עצמיותן במסגרת כנסת השומר הדתי (בסטר י', השומרת בתנועתנו, כנסתנו ב, תרצ"ג, עמ' 21; א' ארליך, ניב הכנסת, אהלנו, תרצ"ט, עמ' 8-9; ריאיון עם ח' הורוביץ, מראיין יוחנן בן יעקב, 10.1.2001).

החינוך המשותף לבנים ובנות (קואדוקציוני)

ראשי השומר הדתי אימצו את החינוך המשותף תוך אבחנה בין שתי רמות:

1. צירוף בנות למכלול הפעילות בקן ובתנועה, בה התקיימה הקואדוקציה.
2. פעילות בקבוצה החינוכית האינטימית התקיימה על פי רוב בנפרד.

בתוכנית העבודה הראשונה של השומר הדתי, תרפ"ט (1929), צוין: "לארגון נכנסים בנים ובנות... (הערה: הקבוצות הן לבנים לחוד ולבנות לחוד)" (גוטסדינר [עובדיה] א',



קבוצות חינוכיות נפרדות של בנים ובנות בקן השומר הדתי בביילסקו ביאלה (גילוי נאות: המדריך הוא אבא שלי, יעקב קלפהולץ הי"ד, והמדריכה היא אחותו, נלי ז"ל)

רדז'נסקי י' ווסרמן ש', השומר הדתי, תכנית העבודה הארגונית, התרבותית והצופית, תרפ"ט, עמ' 10). בחוקת בני עקיבא בגליציה המזרחית נקבע: "לארגון מתקבלים בנים ובנות (בעדות מיוחדות)" (ללא תאריך, בר"ע-2, 170, אצ"ד). כך פעלה גם בני עקיבא בלודז' (ש' שטרן-קטן, 29.11.1993-9.2.1994, 03, 10293, עדויות יד ושם, עמ' 15).

הוויכוח הפנימי על החינוך המשותף התנהל בשומר הדתי במשך כמה שנים. בוועידת השומר הדתי בקרקוב שהתקיימה בניסן תרצ"א (5-6 באפריל 1931), הוחלט: "ארגון השומרות הדתיות צריך להתקיים בפולניה הקונגרסאית בצורה של קבוצות מיוחדות, ובגליציה המערבית מפאת התנאים המקומיים הספציפיים בצורה של קינים מיוחדים, אבל עם הנהגה משותפת" (בסטר תרצ"א: 5; החלטות הוועידה הראשונה, ניסן תרצ"א, בר"ע-2, 119, אצ"ד). בפולין הקונגרסאית יפעלו קינים משותפים לבנים ולבנות, ורק הפעילות בקבוצה האינטימית תתנהל בהפרדה מגדרית. בגליציה המערבית יפעלו קינים נפרדים מגדרית, בשל התנגדות חריפה לקואדוקציה באזור זה, כנ"ל. יש להניח שהחלטה זו התקבלה בהשפעתם של ישראל בסטר ופנחס שיינמן מקרקוב, שהסתייגו מהחינוך הקואדוקציוני (להלן). החלטה זו לא יושמה, והגלגל התהפך בוועידה הבאה (להלן).

בכסלו תרצ"ג המליץ ישראל בסטר — ממייסדי השומר הדתי — להקים "מקהלת שומרים או שומרות" שתשיר 'מעוז צור'. כנראה, סבר ששירה משותפת של בנים ובנות, אולי רק שירים דתיים, אינה ראויה באירוע שמכוון לקהל הרחב. בסטר פרסם גם הנחיה



מימין - קבוצת הבנות גאולה והמדריך בקן קרקוב. משמאל - קבוצת חניכות לאור והמדריך

מטעם ההנהגה בקרקוב לקיים בכל קן סעודה שלישית בשבת; היה זה אחד הרגעים המרוממים והמרגשים בחיי השומר הדתי: "כמובן שהסעודה השלישית בשבת היא בשביל האחים ואין האחיות לוקחות חלק במסיבה זו". לפי ההנחיה של בסטר הן תתכנסנה באותה שעה בנפרד. הוא חתר לצירוף בנות לשומר הדתי במסגרת חינוכית נפרדת, תחת הנהגתו על משותפת. ייתכן שנהג כך בשל הלחץ הכבד על הנהגת השומר הדתי בגליציה להפרדה מגדרית (חוזרי הה"ר קרקוב, ה/צב, כ"א חשוון תרצ"ב; כו/צג, ו' כסלו תרצ"ג; י' מובחר [בסטר], מסיבת עונג שבת, אגרת ב, ספריית המנהל, הנהגת השומר הדתי בקרקוב, תרצ"ג, עמ' 2). האח פנחס שיינמן, פעיל בקן בקרקוב ובהנהגה הראשית של השומר הדתי בקרקוב, תקף בחריפות את הקואדוקציה: "אסור לנו להתגרות בסביבה הדתית החרדית ולעשות דוקא מעשים 'להכעיס'... מבאישים אנו את ריח הקן בעיני הדתיים... הקואדוקציה... לזרא ולמורת רוח בחוגיהם". היא נועלת דלת בפני נוער בית המדרש, "אשר לבו ונפשו אֶתנו אך התנאים... בקן הקואדוקציוני אינם מאפשרים לו להיכנס לתוך שורותינו" (פ' שיינמן, מרדנות, אהלנו, טבת-שבט תרצ"ו, עמ' 20-21). תנועת תורה-ועבודה דרשה מהנהגת השומר הדתי להפריד בין המינים בפעילות השכבה הבוגרת (הברית העולמית לשומר הדתי, י' שבט תרצ"ה, בר"ע-2, 120, אצ"ד). ראשי השומר הדתי דחו דרישות אלו והגנו על הפעילות המשותפת בשל חיוניותה וגם לקראת יציאת הבוגרים להכשרה ולהגשמה בהתיישבות החלוצית בארץ. החינוך המשותף בכנסת השומר הדתי ובני עקיבא היה לעובדה, והפולמוס נמשך.

בשורש הוויכוח הפנימי עמדה מחלוקת אידיאולוגית שהתעצמה לקראת אמצע שנות ה-30. חבורה אחת, שמרכזה בקרקוב, הייתה חדורה הכרה בחזון ההגשמה של חברי השומר הדתי בקיבוץ הדתי בארץ. לתפיסה זו היו שתי השלכות על הפעילות בתנועה בגולה: 1. האחיות, כמו האח, נתפסו בעיניהם כיעד לחינוך תנועתי רעיוני ומתוקף כך הפער והמתח בין המינים לא תפס מקום משמעותי בעולמם התנועתי, אם כי הם לא התעלמו ממנו. לדעתם, יש לגייס את האחיות, כמו את האח, למשימה החלוצית התנועטית הגדולה. 2.



חברים וחברות בקיבוץ הכשרה גאולה, לקראת עלייתם ארצה

היה ברור להם שהקמת קיבוצים דתיים בארץ מחייבת שיתוף בין המינים. הפעילות התנועטית בגולה, בקן ובקיבוץ השומרי, נתפסה כשלב הכנה של האחים והאחיות לקראת ההגשמה. הכנה זו כללה גם חיים בחברה משותפת שרבים מהצעירים הדתיים לא היו מורגלים בה (ראה לעיל, דברי מאיר יערי. ולהלן, דברי הרב מאיר בר אילן בוועידה העולמית של תנועת תורה-ועבודה בקרקוב). לעומתם היו אחים, בוורשה, שפעלו מתוך תודעה אידיאולוגית רכה יותר,

והפעילות התנועתית הייתה עבורם מציאות חיים חשובה בפני עצמה ולא רק מגויסת להגשמת החזון.

התנגדות חריפה ביותר לצירוף הבנות לשומר הדתי העלה הרב משה צבי נריה – מראשי בני עקיבא בארץ, ששהה בשליחות קצרה בקיני השומר הדתי ובקיבוצים התנועתיים בפולין. בתשובה לשאלה בדבר צירוף בנות לשומר הדתי שלח מכתב שפורסם בעלון העשור של הקן בזווירצ'ה, 'הד חיינו', תרצ"ט:

שאלת האישה ומקומה על פי התורה... 'כל כבודה בת מלך פנימה'... אתה (יצחק רוזנברג) כותב: 'היתכן שהיא תהיה רק למטבח ולילדים?'... ואני שואל: אטו שני אלה מילתא זוטרתא נינהו? [וכי שני אלה דבר קטן הם] 'עקרת הבית – עיקרו של בית!'... היהדות רצתה לשמור על קדושת האם ולפיכך לא נתנה לנו להוציאה מביתה. האישה בעומק מהותה רוצה דוקא להיות בבית. אנו מוציאים אותה, מחנכים אותה לפריצת הגדרות, להסרת המחיצות, ולב האישה... כואב על זאת.

הוצאת האישה מהבית היא, לדעתו, הרס, סילוף ועיקום החיים. בשולי המכתב כתבה המערכת: "חלוצה דתית! 'רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כולנה'" (י' וש' רוזנברג, הד חיינו, עלון קן השומר הדתי בזווירצ'ה, תרצ"ט¹²). המערכת חלקה על הרב נריה וחתרה לשילוב האחיות בקן השומר הדתי ובאתגר החלוצי.

במועצה הארצית של השומר הדתי, ורשה, כסלו תרצ"ה, נשאה ספיר הרצאה בנושא: "שאלת האחיות בכנסת". היא דרשה: "לתת לשומר את מקומה הראוי, להפעילה ולמסור לה גם תפקידים אחראיים", וכן לקיים פעולה חינוכית ייעודית לשומרות (ל' ספיר, המועצה הארצית, אהלנו, כסלו תרצ"ה, עמ' 13-14; ספיר לברית העולמית, כ' סיוון תרצ"ד, בר"ע-2, 102, אצ"ד). הרב ניסנבוים, נשיא המזרחי בפולין בשלהי שנות ה-30, אמר לחברים הצעירים באותה מועצה: "חנוך הבנות, אחיותיכם... הוא קשה ביותר, אבל דווקא משום כך צריכים להפנות אליו תשומת לב מיוחדת" (הרב י' ניסנבוים, דבר לאחים, אהלנו, כסלו תרצ"ה, עמ' 6). בהחלטות המועצה הודגש המאמץ הדרוש להקנות לאחות את השפה העברית ולשלבן באופן מלא בשומר הדתי. ההפרדה המגדרית החלקית שניכרת בהחלטות הוועידה הראשונה, פינתה מקומה להעמקת שילוב האחיות בכנסת (אהלנו, כסלו תרצ"ה, עמ' 15-16).

חרף ההתנגדות הכריז שלום טרללר: "השומר הדתי מקבל את הצורה הקואדוקטיבית... צורה זו בתנאים שאנו נמצאים בהם היא היותר מועילה והיותר קולעת למטרתנו החינוכית". הוא דרש לחנך ל"טהרת המדות", יסוד ראשון בקשר בין בחור ובחורה ובחינוך להקמת משפחה. טרללר סבר שחינוך שומרי משותף יוביל את האחים ואת האחיות לחוויית חיים משותפת במובן הרעיוני-ערכי, במישור הדתי והתנועתי-החלוצי, וכי יש בדרך זו בשורה גדולה (ש' טרללר, יסודות ובעיות בעבודתנו החינוכית, דו"ח הכנסייה השלישית, תרצ"ז, עמ' 12, 18). בקינים רבים הדריכו אחים קבוצות של אחיות, כדוגמת קן זווירצ'ה. בקן קרקוב פעלה קבוצת בנות, גאולה, שהמדריך הנערץ שלה היה שלום טרללר (ש' טרללר, יומן קבוצת גאולה, 1933-1935, תיק שלום קרניאל, אכ"ע)¹³. היו מי שראו בכך מציאות פגומה משני טעמים: האחד – על הנערה המתבגרת "לערטל את לבטיה ומצוקותיה... לחשוף את כל חייה האינטימיים". לכן, הדרכה של הנערות חייבת להיעשות על ידי מדריכה (ח' רחמילביץ, לשאלת האחיות, אהלנו, טבת תרצ"ה, עמ' 6). "אני חושב מסירת



מימין – קבוצת הבנות גאולה בקן קרקוב משמאל – קבוצת חניכים שח"ל עם המדריך

קבוצת בחורות להנהלתו של בחור לבלתי מוצלחת שלא תביא למטרה... הבחור אינו מכיר את הפסיכולוגיה של הבחורות" (אריה, לשאלת האחות, אהלנו, סיוון תרצ"ה, עמ' 10; דו"ח המזרחי בפולין, תרפ"ח-תרצ"ד, עמ' 37). השני – יש בכך הפרה של השוויון בין המינים ועדות לבעיה בהשתלבות האחיות בתנועה. המועצה הטילה חובה למנות מדריכות לקבוצות השומרות. החלטה זו יושמה חלקית, כדוגמת קן ביאליסטוק (מ' קרונה, משאלות השעה, אהלנו, מרחשוון תרצ"ה, עמ' 4). מדריכים שהתנסו בהדרכת שומרות ופיתחו אֶתן מערכת יחסים קרובה לא ראו בכך בעיה, לעומת אלה שכנראה, לא התנסו בכך. הפער התרבותי-חברתי בין גליציה לבין פולין הקונגרסאית השפיע על עמדות אלה.

השאלה הדתית-הלכתית

"אצלינו, הנוער הדתי, מלבד תסוכות הבעיות הביאולוגיות-פסיכולוגיות ששאלת הבחורה מחותלת בהן, מתווספים ובאים בחשבון גורמים דתיים-מוסריים דקים", כתב האח ח' רחמילביץ'. האח משה לייב קורץ טען: "מבחינה חינוכית רצויה הקואדוקציה, אולם מצד הדתי שאלה זו טרם התבררה. כמובן מוכרחים אנו לפתור שאלה זו לפי רוח הדת". הרב דוד אביגדור, איש המזרחי שהיה מקורב ביותר לשומר הדתי, חלק על הנהגת השומר הדתי בעניין החינוך המשותף והסתייג ממנו. חרף זאת המשיך בפעילות מרכזית בכנסת (ח' רחמילביץ, לשאלת האחיות, אהלנו, טבת תרצ"ה, עמ' 6; ש' קרניאל [טרלר], לזכרו של הרב אביגדור, נתיבה, גליון רע"ה, ט"ו טבת תש"ד, עמ' 7; אהלנו, כסלו תרצ"ה, עמ' 13-14). הרב יהודה לייב פישמן מימון, נשיא המזרחי בארץ ישראל, בא לקרקוב בחשוון תרצ"ב והוזמן לשוחח עם החברים בקן השומר הדתי. הוא הופתע לראות בנים ובנות יחדיו ודרש להפריד ביניהם. בשל מעמדו הרם נענו לו והעבירו את הבנות לאולם סמוך. הרב נשא דברים בפני הבנים, והאח ישראל בסטר מסר לבנות, סימולטנית, את דבריו. בעקבות זאת החליטו חברי הקן שלא יפרידו עוד בין המינים.

מול התנגדות זו נשמעו גם קולות אחרים: משה קרונה, ראש כנסת השומר הדתי, שוחח עם הרב יצחק ניסנבוים, מגדולי הרבנים הציוניים-דתיים, וציין בפניו שפעילות השומר הדתי מבוצעת במשותף:

לא באתי אל הרב ניסנבוים כדי שיפסוק הלכה... הדבר היחיד שאמר אז לי היה כי עלינו להקפיד ולהיזהר ביותר כשאנו עושים פעולות חינוכיות של בנים ובנות יחדיו בבניינים של בתי כנסת ובתי מדרשות. היה ברור לי כי מן הלאו הזה ייתכן גם ללמוד את ההן (קרונה תשמ"ז: 30).

בדיוני הוועדה להכשרה ולעלייה בוועידה העולמית של המזרחי, קרקוב, קיץ תרצ"ג, העלה ר' משה אלטר, מראשי המזרחי בקרקוב, הצעה שקיבוצי ההכשרה יופרדו מגדרית. השליח התנועתי, נתן גרדי, ודב קנוהל התנגדו והסבירו שהדבר אינו אפשרי ויפגום בהכשרה. כיוון שלא הגיעו להסכמה, הזמינו לדיון את הרב מאיר בר אילן, נשיא המזרחי העולמי. הרב אמר להם: "אנו שואפים שחלוצינו יקימו בארץ ישראל מושבים וקיבוצים דתיים. אם לא נצטרך להכשרות התנועתיות בנות, מהיכן ייקחו החלוצים שלנו נשים דתיות כדי להקים משפחות?... עלינו להכשיר את בנותינו לכיבוש ולהתיישבות יחד עם הבנים!". ראשי השומר הדתי ובני עקיבא אימצו גישה זו (עדות קנוהל תשמ"ה). בקיבוצי העלייה השומריים: גאולה, ראשית ועובדיה, הוכשרו יחדיו בנים ובנות:

מה זה קבוץ עליה? – חלוצים וחלוצות הקרובים ברוחם, החדורים תוך תוכם ברעיונו, הנוחים להתחיות והמראים חבה לצורה הקבוצית. מתקשרים כבר פה בגולה בקשר אמיץ בקבוצי עליה, כדי לחיות ביחד בארץ בקבוץ אחד (ש' טרללה, חוזר הה"ר, קרקוב, קמג/צג, ו' תמוז תרצ"ג; חוזר הה"ע, הכשרה ועלייה, א/צג, כ"ט חשוון תרצ"ג, בר"ע-2, 119, 188, אצ"ד).

רבקה קלפהולץ (שריד) יצאה להכשרה בקיבוץ גאולה בוודוביץ, התחתנה עם משה שדליסקר, שהיה גם הוא חבר בקיבוץ גאולה ושם נפגשו. שניהם עלו במסגרת התנועה והקיבוץ, "זה היה ברור, כך חונכו בתנועה" (ריאיון שערכנו נילי בן ארי ואני עם רבקה קלפהולץ, תשנ"ט). החברים והחברות בקיבוץ ראשית פעלו במשותף. לימודי קודש אפיינו את חיי הקיבוץ, וגם הבנות למדו. שתי חברות ישנו במיטה אחת, כך היה מקובל בקיבוצי הכשרה רבים. פעם בשבוע העבירה האובה ציצוביץ (הלוי לוויץ) שיעור בתנ"ך (מ' שיינפלד [קרמש], פרקי זיכרונות, 1916–1996, עמ' 12–18). שני שליחים שביקרו בקיבוצים השומריים, חדוה פוטשמן ומאיר פינגרהוט, דווחו להנהלת תנועת תורה-ועבודה על השליחות. שניהם ציינו נוכחות בקיבוצים של בחורים ובחורות (פוטשמן לברית העולמית, כ"ב כסלו; א' אדר; ו' ניסן תרצ"ט; פינגרהוט לברית העולמית, ט"ו מרחשוון תרצ"ט, בר"ע-1, 85, אצ"ד).

הקמת קן השומר הדתי בעיר לושיץ (צפון מזרח פולין) עוררה התנגדויות. החסידים פנו לרב העיר: מדוע הוא מרשה לבנים ולבנות לבלות יחד. הרב השיב: אלה ילדים יהודיים, הם נפגשים לשם שמיים ולשם בניין הארץ! (לאנדוי תשכ"ג: 107). קיבוץ הכשרה דתי פעל בשנות ה-30 ברחוב דז'לנה 5 בוורשה, בקומה שמעל דירתו וישיבתו של האדמו"ר מפיאסצ'נה, בעל ה"אש קודש", הרב קלמיש שפירא. האדמו"ר פגש בחלוצים הדתיים, "קרא להם הילדים שלי. הוא ידע שהם הגונים ושהם רוצים לעלות לארץ ישראל ולבנות ארץ ישראל דתית. הוא התייחס בחיוב רב". פרק זמן מסוים התאכסן האדמו"ר בדירת הקיבוץ, כאשר נאלץ לשפץ את דירתו-ישיבתו, בשל תלונה של שכן שהתגורר מתחתיו. האדמו"ר גילה יחס אוהד מאוד כלפי החלוצים הצעירים, אף שלא השלים עם העובדה

שחיו ופעלו בקִבְרָה משותפת. הוא פנה לרב ניסנבויס בניסיון להניא אותם מכך. בתשובתו הבהיר הרב ניסנבויס לאדמו"ר את חיוניות השיתוף של הבנים והבנות יחדיו בקיבוץ. האדמו"ר לא קיבל את ההסברים, אך המשיך להתגורר אִתָּם ולגלות כלפיהם אהדה ואהבה. מוסר הידיעה, ל' ביי, קישר בין האדמו"ר לרב ניסנבויס והעיד על הדברים מכלי ראשון (ריאיון עם ד' רפל, מראיין יוחנן בן יעקב, תשנ"ט, עמ' 11; נתיבה, ניסן תש"ה, גליון כה (רצ"ה), עמ' 6). אילו היה נופל פגם חמור בהתנהגות המוסרית של החלוצים, סביר שהאדמו"ר היה פועל ביתר נחרצות, או לפחות היה בוחר לעצמו מקום חלופי להתגורר בו. חברי השומר הדתי בפולין נהגו לרקוד במעגלים משותפים. מנהג זה עורר התנגדות גורפת בקרב הרבנים. בקיבוצי העלייה השומרית קדו החלוצים גם ריקוד פולני — צ'צ'אק (בפולנית TRZECIAK) — זוג רוקד בתוך מעגל של כלל הרוקדים שעומדים סביב ומוחאים כפיים. בכל פעם פורש אחד מבני הזוג הרוקד ומצטרף למעגל. בן הזוג שנותר בוחר בן/ת זוג חדש/ה, והם ממשיכים לרקוד עד לחילוף הבא. האח מנחם סנדובסקי מלודז' התבייש לבחור נערה במהלך הריקוד, אך התגבר ובוחר (סנדובסקי תשס"א: 27, 30). על ריקוד זה כתב הרב משה צבי נריה שביקר בקיבוץ עובדיה בעיירה סלֶבְקוֹב:

סע לסלֶבְקוֹב... כאן ניקיון למופת, כאן סדר וטוב־טעם ועל כל אלה דממה... בני עובדיה דוממים הרבה ומדברים מעט... לאחר הדממה פוצח אחד החברים בשירה חסידית... בתום השירה – ריקוד נלהב בלי לאות עד כלות הנפש... הריקוד – עבודת קודש הוא. ואם כל הריקוד קודש, הצ'הצ'ק – קודש קודשים... פסיעות הצ'הצ'ק מקטינות את הדרך לארץ ישראל, מקרבות את הגאולה... וכל מי שלא ראה את הצ'הצ'ק בסלֶבְקוֹב בהדרו ובשמחתו לא ראה ריקוד מעולה מעולם (הרב מ"צ נריה, רשמי סלֶבְקוֹב, אהלנו, אדר תרצ"ט).¹⁴

הרב נריה עמד על עומק החוויה שהעניק הריקוד לחלוצים הדתיים, ועל ערכו הרב של ריקוד משותף זה, המוביל את החלוצים בדרך להגשמת החזון בארץ ישראל. הריקוד היה צורך נפשי עמוק, והם ייחסו לו חשיבות רבה כמגבש את החבורה ומלכד אותה, רעיון ששאבו מהחסידות. בריקוד המשותף הם חוו מרד בקִבְרָה המוסרתית שהדירה את הבחורות מהחיים הציבוריים. הריקוד המחיש את השוויון ואת השיתוף בין המינים. סביר להניח שהם פירשו את ההסתייגויות מהריקוד המשותף כחלק מההסתייגות הכוללת



קיבוץ עלייה עובדיה בעיירה סלֶבְקוֹב – משמאל תרצ"ה, 1935. מימין תש"ן, 1990

מצירוף בחורות לתנועה. מכיוון שעמדה זו נדחתה על ידם, נדחו גם השלכותיה הפרטניות, כגון הריקוד המשותף.

בהלכה נאסר על נשים לימוד תורה, פרט לנושאים ששייכים להן. הבנות הודרו מלימוד גמרא, והן נאלצו להסתפק בספרות יהודית מותאמת להן.¹⁵ בסמינר ההדרכה הנ"ל, ברמברטוב, למדו הבנים בכל יום מסכת מגילה, והבנות למדו הלכות, אולם "שתי אחיות ידעניות הן בהלכות משתתפות בשעור התלמוד", כתב רכז הסמינריון והמורה לגמרא, פנחס גכטמן (לימים הרב קהתי). הוא התפעל מהשתלבותן של הבנות בלימוד הגמרא (פ' גכטמן [קהתי]), יום בסמינריון, אהלנו, תרצ"ד, עמ' 22–24; קפלן תשמ"ט: 185–187).

שלום טרללר האמין בכל לבו בחינוך המשותף והצנוע. אמונה זו התבססה על השקפת עולם דתית חברתית, על הבנה בנפש האדם וגם על הניסיון שצבר בפעילותו בהנהגת כנסת השומר הדתי. אחת החוויות המסעירות והמרוממות להן זכה וזכו חניכיו וחניכותיו הייתה ביום האחרון של מושבת מדריכים שהוא עמד בראשה בקיץ תרצ"ד, 1935. טרללר השכים את האחים והאחיות בעוד לילה, הם העפילו לפסגת הר סמוך, בראשו הבעירו מדורה ופתחו בשירה ובריקוד. הם התבוננו בזריחה והתכוננו "לעיקר העיקרים... התפילה". האחות מרים (כנראה בייטנר, דומברובה גורניצה) מספרת: "בבית ובקן רחוקה-מורחקת הבחורה מעניני התפלה... [באותו לילה במושבה], הרגשנו אף אנו [הבנות] את טעמה של התפלה וערכה בסדור יחסיו הדתיים של האדם אל אֱלֹהִים". בחוזר הנהגה ראשית קרקוב, שסיכם את מושבות הקיץ תרצ"ד, מתוארות חוויות המושבה: "הרמוניה שררה בהתחיות האחים והאחיות באופן בריא מאד. ראינו כבר את צעדי החינוך שלנו הצועד בדרך ישרה ובריאה" (פרטיכל פגישת חלוצי בני עקיבא זלוצ'וב, תרצ"ו, עמ' 13; יוכט חייצ'ה, טבת תרצ"ח; ש' טרללר, מיומנו, מהמושבה, קרקוב, 1934; חוזר הה"ר קרקוב, י' אלול תרצ"ד, בר"ע–2, 199, 188, אצ"ד). "התחיות" = דיבוק חברים ברמה הגבוהה ביותר, חֲבֵרָה בה הכול שקופים וחשופים זה בפני זה ומקיימים חיי צוותא נעדרי מחיצות.

טרללר סבר שהחינוך השומרי המשותף, הקואדוקציוני, יוביל את האחים ואת האחיות לחוויית חיים משותפת במובן הרעיוני-ערכי, במישור הדתי והתנועתי-החלוצי. בפעילותו בכנסת השומר הדתי הוא צבר ניסיון רב בהדרכה ובחינוך רעיוני-ערכי. ניסיונו לימד אותו שבחינוך ובהדרכה מתאימים ניתן להגיע לחוויית חיים משותפת וכי יש בדרך זו בשורה גדולה. מתנגדי החינוך המשותף חששו מפריצת גדרי הצניעות. אחד הבלמים לכך הייתה הרתיעה של חברי וחברות השומר הדתי ובני עקיבא ממפגש אישי עם נער / נערה שעורר בהם לעיתים תחושת זרות ואי נוחות. במושבה בהרי הקרפטים, קיץ תרצ"ח (1938), חש אח שנערה מחזרת אחריו: "בגלל החינוך המחמיר של הפרדה בין בנים ובנות שחונכתי בו, [אני] מרגיש מאד לא נוח בכך" (צוריאל תשנ"ט: 51). יצחק רוזנברג העיד: "הנחת יד על כתפה של נערה נראתה בעיניי כחילול תומתה". עם זאת, הדרכה של קבוצת בנות נראתה לו טבעית וראויה, אף שהקשרים הנפשיים העמוקים שנרקמו בין המדריך לחניכותיו עלולים היו להביאם לחרוג מגדרי הצניעות (רוזנברג 1934).

יצחק ליכט העיד: בהכשרות הנוער הדתי לא היו בעיות ביחסים בין הבנים לבנות (ריאיון עם י' ליכט, מראיינת מ' סקלאש, 1974, עמ' 18). דוד בן דוד, יליד 1920, נרסניצה, קרפטורוס, היה בן למשפחה חסידית. הוא מרד במשפחה ובגיל 18 עזב את הישיבה ואת הבית ויצא להכשרה של החלוץ המזרחי. וכך רשם בזיכרונותיו מימיו הראשונים בהכשרה:



קבוצת חניכות השומר הדתי במחנה מושבה

את המבוכה הגדולה ביותר גרמו לי שתי הבנות החלוציות החמודות. עד אז לא היה לי כמעט כל מגע עם נשים. לא רק שלא העזתי לדבר עם בת זרה, אלא בדרך כלל לא הבטתי אפילו בפני נערה... כשהייתי פוגש נערה ברחוב הייתי משפיל את עיניי מצניעות ומבושה... כאשר הגעתי לקבוצה לא העזתי לשוחח עם החברה שהכינה לי את ארוחת הבוקר (בן דוד תשנ"ו: 70).

עדות נוספת לצניעותם של חברי וחברות הקיבוצים הדתיים בפולין העלה ברל כצנלסון, מראשי מפא"י (מפלגת פועלי ארץ ישראל). הוא סייר בפולין בראשית תרצ"ד (אוקטובר 1933), ופקד קיבוצי הכשרה תנועתיים. את סיורו החל בקרפטורוס (דרום מזרח פולין, אז צ'כוסלובקיה). במונקצ' ביקר בפלוגת השומר הצעיר ואת הנעשה בה הגדיר "אידיאולוגיה סקסואלית". בלבוב ביקר קבוצת הכשרה של גורדוניה וראה אולם שינה אחד משותף לבנים ובנות. הוא נתקל ביחס גס כלפי הנערות בקיבוצים. לעומת זאת ביקוריו בקיבוצי החלוץ המזרחי, במונקצ' ובלבוב, הסבו לו נחת והוא הגדיר אותם "פנת יקרת" (על פי הפסוק: "כה אמר אֲדֹנָי ה' הֲנִי יִסַּד בְּצִיּוֹן אֶבֶן אֶבֶן בְּחֵן פִּנָּת יִקְרָת", ישעיה כח, טז; כצנלסון 1933). האח דב אברון — ראש קן השומר הדתי בחוז'וב, שלזיה, ופעיל בהנהגת הכנסת בוורשה — טען (במאמר מחקרי על השומר הדתי. סביר ששיקע בו גם מחוויותיו האישיות) כי הצניעות המינית הייתה סימן ההיכר שלהם (אברון תשס"א: 51).

הרושם המצטבר מריאיונות של רבים מבוגרי כנסת השומר הדתי, מעיון בחומר הארכיוני הרב ובזיכרונות של בוגרים לא מעטים, הוא שמחסומים רגשיים והכרתיים מנעו בדרך כלל מעשים בלתי ראויים בין בנים ובנות בשומר הדתי ובבני עקיבא בפולין. כשלים חינוכיים וארגוניים בכנסת השומר הדתי באו לידי ביטוי בחומר הארכיוני. הנהגת הכנסת לא נטתה להסתיר כשלים. במסכת היחסים שבין המינים, לא מצאנו ביטוי לכשל. החברה השומרית התקיימה באורח צנוע ומרוסן. פריצות והתרת הרסן בתחום שבינו לבניה לא הייתה. הדבר מוכח גם ממאות התמונות בהן מופיעים אחים ואחיות יחדיו. היחסים בין האח והאחות נסבו בעיקרם סביב החברות בתנועה וההתכוננות להגשמה. הנער והנערה לא תפסו זה את זה רק כאובייקט מיני, אלא בראש ובראשונה כשותפים למשימה גדולה, לחזון מופעים. משימה שיכולה להתמלא רק מתוך שותפות של אמת בין שני המינים. ריקוד משותף, הנחת יד אח על כתף אחות, היו בעיניהם חלק מהמרד בעולם הגלותי, דרך להתחדשות ההלכה והתאמתה למציאות ולא תגרים שניצבו לפניהם. התחדשות שנועדה לשמר נאמנות ההלכה במציאות משתנה ובעיקר לאור החזון היהודי הגדול. הקואדוקציה הייתה רכיב משמעותי בתודעתם של בני הנוער הדתי בדבר החידוש, פריצת דרך לעולם החדש ולהגשמה בארץ. אתגרי ההתיישבות החלוצית חייבו שילוב גברים ונשים לא רק



חברי כפר עציון לומדים תורה בנווה עובדיה

להקמת משפחות, אלא גם ובעיקר כדי שבני כל מגדר יתרמו את תרומתם הייחודית שתתגבש ליצירה חלוצית משותפת.

שאלת החינוך המיני הועלתה מפעם לפעם בכנסת השומר הדתי ובני עקיבא, אך הנושא לא זכה לפיתוח ולא תפס מקום בתוכנית החינוכית של הכנסת. בתרצ"ו ייחד שלום טרלר מאמר שפורסם באהלנו "לברור שאלת החינוך המיני". הוא סבר שהתנועה חייבת לעסוק בכך מתוך שילוב בין המסורת לפדגוגיה החדשה.

טרלר העלה סדרת הצעות כיצד לעסוק בנושא עם השומרים והשומרות (טרלר תרצ"ו; רז תשכ"ז; ברמן תשע"ג: 232–238). שלום חזר על עיקרי הדברים בהרצאתו על "יסודות ובעיות בעבודתנו החינוכית" (ד"ח הכנסייה השלישית, תרצ"ז, עמ' 18–21). במושבות המדריכים ובסמינרים נכללה יחידה בנושא החינוך המיני. אין בידינו מידע על התכנים שהועברו בהם (ח' רחמילביץ, לשאלת האחות, אהלנו, טבת תרצ"ה, עמ' 6)¹⁶.

סיכום

שאלת הבחורה העסיקה את השומר הדתי במשך כל שנותיה. שוב ושוב עלתה הסתייגות מהחינוך המשותף ודרישה להפריד בין הבנים לבנות. כנסת השומר הדתי ובני עקיבא בפולין נותרה נאמנה ודבקה בדרכה וקיימה חינוך משותף, קואדוקציוני. הקבוצות החינוכיות האינטימיות פעלו בקן בהפרדה מגדרית. חיים חמיאל, אח ומדריך בשומר הדתי ולימים מחנך ידוע בארץ, העריך שהחינוך המשותף "הציל אותנו". "ההתנהגות של הנוער הייתה נפלאה", דווקא מפני שפעלו יחד בנים ובנות, דבר שתרם רבות לאחים ולאחיות (ריאיון עם ח' חמיאל, מראיון יוחנן בן יעקב, 1999). י' ברנשטיין, מהוגי הדעות של תנועת תורה-ועבודה, סבר כי בעת התפרקות והתפקרות הנוער הדתי מעולם התורה, החינוך הקואדוקציוני בתנועת הנוער הדתית היווה מחסום בפני פריקת עול (ריאיון שערך י' גנץ עם י' ברנשטיין, 28.7.1975, ריאיונות, 7, אצ"ד).

חברי קיבוץ כפר עציון וחברות הקיבוץ היו ברובם בוגרי השומר הדתי ובני עקיבא בפולין. רבים מהם עלו ארצה והצטרפו לקבוצת אברהם — כפר עציון כהגשמת החזון התנועתי. הם התחנכו בפולין על רעיון מרד הנעורים, שכלל התייחסות גם לרכיבים מסוימים בתרבות היהודית המסורתית. בחֶבְרָה המסורתית הונחלו לבנות מרבית רכיבי אורחות החיים הדתיים באופן ישיר מאם לבת. אחיות השומר הדתי ובני עקיבא מרדו בבית הורים ובאורח החיים הגלוי. החֶבְרָה המשותפת, הריקודים המשותפים והגילויים המעטים של חוסר צניעות בלבוש נתפסו בעיניהם כחלק מהמרד וכחלק מעיצוב אורח חיים דתי-חלוצי שספגו בקיני השומר הדתי ובני עקיבא. הוא הכשיר אותם להגשים את

החזון בקיבוץ הדתי בארץ. מרד זה כלל גם את שינוי קוד הלבוש וההתנהגות. לכך נוספה דלות ידיעותיהן של החברות ביהדות, וכן התפיסה החברתית שהונחלה בכנסת השומר הדתי ובני עקיבא, לפיה המתח בין המינים ואנרגיות הנעורים תועלו להגשמת חזון חלוצי משותף לבנים ולבנות. הם לא התעלמו מהמתח המיני, אך הוא נותר מוצנע ומרוחק מהפרהסיה ולא היה מוקד חייהם. בארץ תיעלו החברים הבוגרים את המרדנות להגשמה חלוצית. על יסודות אלו הם עיצבו חברת מופת שהקימו בקיבוץ כפר עציון, תש"ג–תש"ח (1943–1948).



המטע בכפר עציון, באופק – קיבוץ כפר עציון תש"ז

הערות

- 1 ניתן לצפות במיציג זה במרכז ההנצחה בכפר עציון. קבוצת אברהם התארגנה בלבוב, בחשוון תרצ"ד, אוקטובר 1933, על ידי חברי בני עקיבא בגליציה המזרחית. הם עלו ארצה ושהו כשבע שנים בהכשרה לקראת עלייה להתיישבות, על יד כפר פינס. חברי קבוצת אברהם — בוגרי תנועת הנוער הציונית-דתית ממזרח אירופה, השומר הדתי ובני עקיבא — עלו להתיישבות וייסדו את קיבוץ כפר עציון בניסן תש"ג, 1943.
- 2 מאמר זה מבוסס על פרק בדוקטורט שכתבתי בהנחיית פרופ' גרשון בקון: השומר הדתי — תנועת הנוער הציונית-דתית בפולין, תר"פ–תרצ"ט, 1920–1939, המחלקה לתולדות ישראל ויהדות זמננו, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, אוקטובר 2017.
- 3 החיבור ראה אור על ידי המשפחה בעת שלא ניתן היה לקבל את התייחסותו של אברון מפאת מצבו הבריאותי. הוא רצוף שיבושים וניכר היעדר יד עורך מנוסה.
- 4 משלהי המאה ה-18 ועד אחרי מלחמת העולם הראשונה הייתה פולין מחולקת בין שלוש ממלכות: פרוסיה, רוסיה ואוסטריה. בעקבות קונגרס וינה (1815) הוקמה במרכז פולין ישות

- בשם "פולין הקונגרסאית", שבירתה ורשה. השליטה במרחב זה הייתה רוסית. החלק הדרומי של פולין — איזור גליציה — נותר בשליטה אוסטרית. גליציה חולקה לשני מחוזות — גליציה המערבית שבירתה קרקוב וגליציה המזרחית שבירתה לבוב. בין שתי מלחמות העולם קמה הרפובליקה הפולנית השנייה.
- 5 על קורות תנועת הנוער הציונית־הדתית בשנים 1944–1950, אחרי מלחמת העולם השנייה, בכוונתי לכתוב בנפרד.
- 6 תנועת המזרחי קמה בוויילנה בשנת תרס"ב (1902). בפולין התארגנה המזרחי בעקבות מלחמת העולם הראשונה, תרע"ו (1916). בשנה היא קמה בפולין תנועת צעירים ציוניים־דתיים, חדורי מוטיבציה חלוצית, בשם צעירי המזרחי. במקביל נוסדה מסגרת להכשרת החלוצים הציוניים־דתיים ולטיפול בכל הקשור בעלייתם ארצה — החלוץ המזרחי. בראשית שנות ה־20 של המאה ה־20 קמה בארץ הפועל המזרחי, הזרוע החלוצית המגשימה של צעירי המזרחי בגולה. בחסות צעירי המזרחי התארגנה מסגרת נפרדת לנשים ולצעירות בשם ברוריה. בקיץ תרפ"ה (1925) אימצו צעירי המזרחי את הסיסמה 'תורה-ועבודה' וייסדו את הברית העולמית של תנועת תורה-ועבודה שהנהגתה שכנה בארץ. בחסות תנועת תורה-ועבודה פעלו בגולה המסגרות התנועתיות החלוציות: החלוץ המזרחי, השומר הדתי, בני עקיבא, ברוריה וכן גם הפועל המזרחי ובני עקיבא בארץ ישראל.
- 7 ראו גם: מ' קרונה, השומר הדתי, אל הברית העולמית של תנועת תורה-ועבודה, י"א בתמוז תרצ"ג, ארכיון הציונות הדתית [להלן: אצ"ד], ברע-2, 119, 189; בסטר, ההנהגה העליונה [להלן: הה"ע] של השומר הדתי להנהלת הברית העולמית של תנועת תורה ועבודה, י"א תמוז תרצ"ג, ברע-2, 187, אצ"ד; הברית העולמית לשומר הדתי, קרקוב, 27.7.1933, ברע-2, אצ"ד.
- 8 ב־1919 סבר מאיר יערי שהקבוצות תצאנה להתיישבות בגליל כמשמר הגבול, ולכן הן "צריכות להיות מורכבות בתקופה הראשונה מבחורים בלבד, שלא יווצרו משפחות". בשלב השני יתיישבו במושבות שיתופיות במבנה משפחתי (שמיר תשנ"א: 39).
- 9 חוזרי ההנהגה הראשית [להלן הה"ר], קרקוב, ג/צב, ז' חשוון; ה/צב, כ"א חשוון; ח/צב, י' כסלו; ט/צב, כ' כסלו; י/צב, ר"ח טבת תרצ"ב, ברע-2, 119, 188, אצ"ד; דו"ח מפעולות הה"ר לוועידת השומר הדתי בפולניה הקונגרסאית, י"ז ניסן תרצ"א – ט"ז אב תרצ"ב, קרקוב, ברע-2, 127, 189, אצ"ד; י' בסטר, המצב המספרי של התנועה, כנסתנו ב, קרקוב, אב תרצ"ג, עמ' 33; י' בסטר, אב תרצ"ג, בשולי הדו"ח המספרי של תנועת 'השומר הדתי' בפולין, "יוצא שי-2/3 של התנועה הנן שומרות" (נראה שזו טעות הדפסה, צ"ל 1/3), תרצ"ג, עמ' 21; חוזר הה"ר, קרקוב [ללא פרטים, תשרי תרצ"ד], ברע-2, 189, אצ"ד.
- 10 על הפסיביות של בנות ישראל עמד נתן ביסטריצקי — בוגר השומר הצעיר, ראש ועדת הנוער מטעם הקק"ל וראש המרכז לנוער מטעם המוסדות הלאומיים — בסירוי בפולין בשלהי שנות ה־20 (נ' ביסטריצקי, על מעמד הציונות בתפוצות, רשמי סיור בגולה, KKL57577, אצ"מ), מסקנתו הייתה לתת לאישה העבריינה לקיים מפעלים משלה בהם יתעורר החוש האקטיבי של הנשים. מסקנה זו, בדומה למסקנתה של לאה ספיר, עמדה בניגוד לחתירתם של ראשי השומר הדתי לחינוך משותף.
- 11 לא עלה בידי לאתר את גליונות התורן.
- 12 עותק כנראה יחיד של העלון קיבלתי מבני משפחת רוזנברג (בן משה), והוא שמור עמדי (יחונן ב"י), על כך אני מודה להם מאוד.
- 13 שלום טרלר התארס עם חניכה מקבוצת גאולה, זהבה (גולדה, אור), אך לא זכה לשאת אותה לאישה, היא נספתה בשואה בנסיבות שלא נודעו.
- 14 לכאורה הרב נריה סותר את עצמו; ראינו לעיל שהתנגד לצירוף בנות לקיני השומר הדתי. וכאן הוא מברך ומרומם ריקוד זוגות משותף של בחורים ובחורות. ניתן להציע כמה הסברים לעמדות זו: כמחנך הבין את חשיבות הריקוד עבור החלוצים בקיבוצים השומריים ובחר שלא לצאת

בתוקף נגד יסוד כה חשוב בהכשרתם לקראת העלייה. כך נהג גם בעניין הוספת לימודי חול בישיבת בני עקיבא בכפר הרא"ה, שבראשה עמד שנים רבות, זאת למרות התנגדותו לישיבה המשלבת קודש וחול, ראו מאמרי (יוחנן בן יעקב): "דמותו האחרת", 'עמודים' אדר תשנ"ו, עמ' 134–136, והפולמוס הרחב סביב מאמר זה. וכן מאמרי: "בין שימור לחידוש", 'הצופה', י"ט אלול תשס"א, עמ' 4. ייתכן שבחר לנהוג כאדמו"רים חסידיים שנהגו "לרדת" (רוחנית) לרמת בני הקהילה שהנהיגו ולפעול משם להעלות את צאן מרעיתם לרמה גבוהה יותר. ראה עבודת דוקטור של ידידי, מדכי סער מרמורשטיין, "אבי דור הכיפות הסרוגות — הרב משה נריה — הגותו, פועלו ומקומו בעיצוב האתוס הציוני-דתית", תשע"ה, 2014. ועדיין הסתירה לכאורה בדבריו נראית חידה.

15 "כל המלמד את בתו תורה כאילו מלמדה תפלות" (בבלי, סוטה, פ"ג מ"ד). "ישרפו דברי תורה ואל ימסרו לנשים" (ירושלמי, סוטה, ג ד). רמב"ם פסק: "צוו חכמים שלא ילמד אדם את בְּתו תורה, מפני שרוב הנשים אין דעתם מכוונת להתלמד אלא הן מוציאות דברי תורה לדברי הבאי, לפי עניות דעתן" (רמב"ם, הלכות תלמוד תורה א, יג). ראו קובץ האשה במקורות היהדות, סדרת חוברות הגות, מאסף למחשבה יהודית, משרד החינוך והתרבות, האגף לתרבות תורנית, ירושלים, תשמ"ג, ועוד הרבה.

16 ראו עוד: גוטסדינר [עובדיה] א', רדז'ינסקי י' ווסרמן ש', השומר הדתי, תכנית העבודה הארגונית, התרבותית והצופית, ורשה, תרפ"ט; גוטסדינר [עובדיה] א', הרצאות על החנוך של הצופה הדתי. ההנהגה העליונה לבני עקיבא ולשומר הדתי, לבוב, תרצ"ב; אונגר ובסטר תר"צ: 18; החלטות הוועידה השנייה, מנחם אב תרצ"ב, ורשה. אוסף מסמכי השמה"ד, י' בן יעקב, אכ"ע; רו תשכ"ז; ברמן תשע"ג: 232–238.

מקורות

ארכיונים

ארכיון טירת צבי, תיקי מאיר אור

ארכיון כפר עציון (אכ"ע)

ארכיון הציונות הדתית (אצ"ד)

ארכיון ציוני מרכזי (אצ"מ)

בעיות ההכשרה והקיבוץ, דו"ח המועצה הראשית, תרצ"ט

דו"ח הכנסייה השלישית, ורשה

החלטות הוועידה הראשונה, השומר הדתי, תרצ"א

הרצאות על החנוך של הצופה הדתי, ההנהגה העליונה לבני עקיבא ולשומר הדתי, לבוב

השומר הדתי — תכנית העבודה הארגונית, התרבותית והצופית, ורשה

עדויות יד ושם

פרטי-כל התקצות קבוצי העלייה, השומר הדתי

פרטי-כל פגישת חלוצי בני עקיבא, זלוצ'וב

ספרות מחקר ומאמרים

- אברון ד' תשס"א. **תנועת הנוער הציונית-דתית בפולין בין שתי מלחמות העולם**. תל אביב. אונגר א' ובסטר י' תר"צ. **השומר הדתי, דרכו ומטרתו**. קרקוב.
- אליעש י' תשמ"ג. **מעשה הבא בחזון**. תל אביב.
- בן דוד ד' 1996. **גשר על תהומות**, ניר עציון.
- בסוק ע' 2011. **עלילות נעורים, אוטוביוגרפיות של בני נוער יהודיים מפולין בין שתי מלחמות העולם**. תל אביב.
- בסוק ע' תשע"ה. **תחיית הנעורים, משפחה וחינוך ביהדות פולין בין מלחמות העולם**. ירושלים.
- בסטר י' תרצ"א. **השומר הדתי**. קרקוב.
- ברמן י' תשע"ג. **שולם קרניאל – חייו ומשנתו**. עמ' 128.
- גלבר נ"מ 1958. **תנועות הנוער. תולדות התנועה הציונית בגליציה ב**. ירושלים.
- גרץ נ' וד' 1997. **אל מה שנמוג**. תל אביב.
- הורוביץ ד' תש"ל. **האתמול שלי**. ירושלים.
- וינר י' וינוביץ ב' תרצ"ב. **ציון לנשמת האח ישעיהו גולדברג ז"ל (הרפז)**. ביאליסטוק.
- זיידין נ' תש"ס. **החברה בתנועות הנוער הציוניות בפולין בין שתי מלחמות העולם**. עבודת דוקטור, אוניברסיטת בן גוריון בנגב. באר שבע.
- זילברטל מ' תרצ"ט. **החינוך השומרי, קובץ חינוכי של השומר הצעיר, 1913–1938**. ורשה.
- יוכט חייצ'ה טבת תרצ"ח. **השבת במושבה**. בתוך מ' קרונה, עורך. **אורחות**. עמ' 97–98.
- כהנא ר' תשס"ז. **נעורים והקוד הבלתי פורמלי, תנועות הנוער במאה העשרים ומקורות הנעורים הפוסט-מודרניים**. ירושלים.
- שפירא א' 1981. **בָּרַל**. תל אביב.
- לם צ' 1991. **תנועות הנוער הציוניות במבט לאחור**. תל אביב.
- לם צ' תשנ"ח. **שיטת החינוך של השומר הצעיר – סיפור התהוותה**. ירושלים.
- מייזליש פ' תשנ"ג. **בני עקיבא והשומר הדתי בפולין ובלטיא בתקופת השואה. דפים לחקר תקופת השואה ט**.
- מייזליש ש' תש"מ. **הרבנית: סיפור חייה ופועלה של הרבנית שרה הרצוג**. ירושלים.
- מינץ מ' תשנ"ג. **למקורותיה של תנועת השומר הצעיר בגליציה. גלעד יג: פג-קית**.
- מינץ מ' תשנ"ה. **חבלי נעורים**. ירושלים.
- מרגלית א' תשל"א. **השומר הצעיר, מעדת נעורים למרכסיזם מהפכני 1913–1936**. תל אביב.
- מרגלית י' תשמ"מ. **גורדוניה בפולין**. תל אביב.
- נאור מ' תשע"ד. **מבית אלפא לשמירת מצוות קיצונית. ימי התום**. ירושלים.

ניסנובים ' הרב תרפ"ט. **עלי חלדי**. ורשה, ירושלים.

סימוני מ"ח תרצ"ח. לשאלת הקבֵרה / אגרת. בתוך מ' קרונה, עורך. **אורחות**. סנדובסקי מ' תשס"א. **כעלה נידף... לעץ חיים**.

ערוואכונג תרצ"ח. על המשמר. **חגיגות יובל העשרים לתנו"ע בפולין**. ורשה.

פלד ' תשנ"ז. השומר הדתי בקרקוב. **ילקוט מורשת: כתב עת לתיעוד ולעיון** סג. תל אביב.

צוריאל א' תשנ"ט. **בהמיר ארץ ובמוט הרים**. רמת גן.

קניאל א' תשס"ד. **המזרחי בפולין בין שתי מלחמות העולם**. עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר אילן. רמת גן.

קניאל א' תשע"א. **יומרה ומעש, המזרחי בפולין בין שתי מלחמות העולם**. רמת גן.

קפלן צ' תשמ"ט. **הרב פנחס קהתי ספר זיכרון**. ירושלים.

קרונה מ' תרצ"ח. **אורחות, פרקי הווי - ציוני דרך - קטעי מחשבה**. ורשה, ניו יורק.

קרונה מ' תשמ"ז. **מורי ורבותי, אחי ורעי**. תל אביב.

קרמש (שיינפלד) מ'. **פרקי זכרונות, 1916-1996** (ללא ציון תאריך). ירושלים.

רוזנברג ' 1934. אוטוביוגרפיה, **דאס לעבענס בוך פון יצחק איצקאוויטש**. ארכיון ייו"א, ניו-יורק.

רוזנברג-פרידמן ל' תשס"ב. **נשים ומגדר בציונות הדתית, ארגון, התיישבות וביטחון, 1918-1948**. עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר אילן. רמת גן.

רונן א' והדר ' תשנ"ה. רעיון הלחימה בתפיסת תנועות הנוער בתקופת השואה: היבטים פסיכולוגיים והיסטוריים. **דפים לחקר תקופת השואה** יב: 43-61.

רז ש' (עורך) תשכ"ז. **שלום קרניאל - חייו ומשנתו**. תל אביב.

שטרן ד' תשנ"ז. **בני עקיבא לודז'**. ירושלים.

שלר ש' תשל"ג. **ספר קהילת טרנובז' ג'דזיקוב, ספר זיכרון ועדות**. תל אביב.

שמיר ' תשנ"א. **השומר הצעיר בפולין, 1913-1950**. תל אביב.

שקלאי א' תשל"ח. **ספר בז'אני, נריוב והסביבה**. חיפה.

עיתונות

אהלנו

במישור

הד השומר הדתי

הד חיינו

המזרחי

יודישע לעבען

כנסתנו

נתיבה

דיאיונות

- ש' גלאנץ, מראיין י' בן יעקב, י"ז אלול תשס"ט (2009)
- ח' הורוביץ, מראיין י' בן יעקב, ט"ו טבת תשס"א (2001)
- ח' חמיאל (מופיע גם כמיאל), מראיין י' בן יעקב, 9.5.1999
- י' ליכט, מראינת מ' סקלאש, 30.6.1974, המדור לתיעוד בע"פ, האוניברסיטה העברית, (30) 17.
- ה' נטוביץ (גרינשפן), מראיין י' בן יעקב, ר"ח תמוז תש"ס (2000)
- ר' קלפהולץ (שריד), מראיינים י' בן יעקב ונ' בן ארי, ט' טבת תשנ"ט (1999)
- ד' רפל, מראיין יוחנן בן יעקב, כ"ב טבת תשנ"ט (1999), עמ' 11
- י' שטיגליץ, מראיין י' בן יעקב, ט"ו אב תש"ס (2000)
- נ' שנור, מראיין י' בן יעקב, 6.1.2000

Baden-Powell R 1908. *Scouting for Boys*, London; C. Arthur Pearson, 1919.

Kahane R. & Rappoport T, 1997. *The Origins of Postmodern Youth: Informal Youth.*

Movements in a Comparative Perspective, Berlin, New-York, Pp. 88-96.